

Ece Temelkuran

Ağrının
Derinliği

2. BASKI

♥ can
çağdaş

ECE TEMELKURAN

‘AĞRI’NİN
DERİNLİĞİ

Can Çağdaş

© 2016, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1.-17. basım: Everest Yayınları, 2009-2016

Can Yayınları'nda 1. basım: 2016

2. basım: Şubat 2019, İstanbul

Bu kitabın 2. baskısı 1 000 adet yapılmıştır.

Dizi editörü: Cem Alpan

Everest Yayınları için yayına hazırlayan: Çiğdem Uğurlu

Editör: Sırma Köksal

Düzeltili: Eser Demirkan, Mert Tokur

Mizanpaj: Atahan Sıralar

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Saner Basım Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Litros Yolu 2. Matbaacılar Sit. No: 2/4 2BC 3/4

Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 35382

İç baskı ve cilt: Yıldız Matbaa Mücellit

Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Dalgıç İş Merkezi No: 3 Kat: 2

Topkapı-Zeytinburnu

Sertifika No: 33837

ISBN 978-975-07-3319-2

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com/9789750733192

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 31730

ECE TEMELKURAN

‘AĞRI’NIN
DERİNLİĞİ

BELGESEL ANLATI

Ece Temelkuran'ın Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Devir, 2015

Biz Burada Devrim Yapıyoruz Sinyorita, 2016

Bütün Kadınların Kafası Karışıkır, 2016

Dışarıdan / Kıyıda Konuşmalar, 2016

Düğömlere Üfleyen Kadınlar, 2016

İç Kitabı, 2016

İçeriden / Kıyıda Konuşmalar, 2016

İkinci Yarısı, 2016

Kayda Geçsin, 2016

Kıyı Kitabı, 2016

Muz Sesleri, 2016

Ne Anlatayım Ben Sanal, 2016

ECE TEMELKURAN, İzmirli ve 1973 doğumlu. 1993'ten başlayarak 20 yıl muhabirlik ve köşe yazarlığı yaptı. *Bütün Kadınların Kafası Karışık* (1996), *Oğlum Kızım Devletim-Evlerden Sokaklara Tutuklu Anneleri* (1998), *İç Kitabı* (2002), *Kıyı Kitabı* (2002), *İçeriden / Kıyıda Konuşmalar* (2004), *Dışarıdan / Kıyıda Konuşmalar* (2004), *Biz Burada Devrim Yapıyoruz Sinyorita* (2006), *Ne Anlatayım Ben Sana!* (2006), *'Ağrı'nın Derinliği* (2008), *Muz Sesleri* (2010), *İkinci Yarı* (2011), *Kayda Geçsin* (2012), *Düğümlere Üfleyen Kadınlar* (2013), *Devir* (2015) adlı kitapları yazdı. 2010'da İngiltere'de *Deep Mountain ('Ağrı'nın Derinliği)*, 2011'de ABD'de *Book of the Edge (Kıyı Kitabı)* adlı kitapları yayımlandı. *Muz Sesleri*, beş dilde yayımlandı. *Düğümlere Üfleyen Kadınlar* ise Almanya, Çin ve Fransa'dan sonra İngiltere'nin de aralarında bulunduğu 13 ülkede yayımlanmayı bekliyor. *The Guardian*, *The New York Times*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *New Statesman*, *New Left Review*, *Le Monde Diplomatique*, *Berliner Zeitung* gibi gazete ve dergilerde makaleler yazdı. 2007'de Saint Anthony's College'ın akademik davetlisi olarak bir yıl Oxford'da bulundu. Uluslararası Af Örgütü ve Prens Claus Vakfı'nın davetlisi olarak Amsterdam'da 2013 yılı için "Özgürlük Konuşması"nı yaptı. Türkiye'yi anlattığı "Çılgın ve Hüzünlü" kitabı Almanca ve İngilizce olarak yayımlandı, çeşitli dillerde yayımlanmayı bekliyor. Beyrut, Tunus, Paris'te yaşadı. Şimdi zamanını İstanbul ve Zagreb arasında geçiriyor.

Ağrı'mıza, Hrant'a...

Yazar-Profesör Theodore Zeldin'e bana sorduğu ve sordurduğu sorular için; Oxford Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Merkezi Yöneticisi Dr. Kalypso Nicolaidis ve Oxford Üniversitesi Reuters Enstitüsü Yöneticisi Dr. Sarmila Bose'ye "evden dışarıya" çıkmama yardım ettikleri için; Mehmet Karlı ve Gökhan Yücel'e zor zamanlarda yaptıkları yardımlar için; Prof. Theo Vanlint'e bana inandığı için; Susan Pattie'ye sıcaklığı için; "sevgili çevirmenim", arkadaşım Reem Abou-El-Fadl'a kitaba kattıkları için; Yazar Huberta Von Voss'a bana Berlin'de bir evim olabileceğini hissettirdiği için; Bernard Dreano'ya güzel hikâyeleri için; Avrupa Çalışmaları Merkezi'nden Dr. Kerem Öktem'e "ait olmamakla" ilgili bana düşündürtükleri için, Özgür Mumcu'ya ışıklı aklı için...

Bu yolculukları yapmamı sağlayan *Milliyet* Genel Yayın Yönetmeni Sedat Ergin'e, kitaplarımı cezalandırmaktan koruyan Avukat Fikret İlkiz'e ve bu kitapta göz nuru olan Çiğdem Su'ya...

Teşekkürlerimle.

‘AĞRI’NİN DERİNLİĞİ

Giriş

Yanıma oturdu. Önce davet edilmeyi bekledi elbette. Ama galiba gecenin sonunun bu olacağını, o boş sandalyeye üzerindeki kirli, mavi önlüğe domates çekirdekleri yapışmış garsonun oturacağını, yavaş yavaş geleceğini ama sonunda hızla konuşmaya dalınacağını herkes biliyordu.

Konuşur konuşmaz duraklamaya başladı. Söyleyeceklerini söyleyememekten korkup sözcüklerin tam ortasında nefessiz kalan insanlara dokunmak gerekir gibi gelir bana. Dinlemeyeceklerinden o kadar korkarsın ki gırtlığın acır, bilirim. Dokunursam geçecek gibi gelir. Dokundum ben de koluna, o da konuştu.

Oxford'da bir kebabçının, "Türkiye'de yükselen milliyetçiliğin" konuşulduğu masasında "doktoralı abileri" vardı. Bu sebepten muhakkak, sözlerini mutfakta hazırlayıp gelmişti. Oysa ülkesinden uzak olanlar, geride bırakarak o ülkeye ait ayrıcalıkları, kederli bir düşkünlükle eşitlenirler. Tanıştırlar. Bu yüzden bir giriş yapmadı, soru da beklemedi. "Ben," dedi kesik kesik, "şöyle düşünüyorum."

Ortadoğulu erkekler, eğer masada erkekler varsa, bir kadına hitaben konuşmak isteseler de kadına değil, er-

keklere bakarlar konuşurken. Yanlış anlaşılmasın diye...
Öyle yaptı o da:

“Şimdi ben şöyle düşünüyorum abi, yani Türkiye’deki herkesin geçmişi araştırılsa, kimin hangi ırktan olduğu çıkar ortaya.”

Milliyetçilik, etnik meseleler üzerine zebella gibi kitaplar okumuş olanlar ve elbette herkesin milliyetçilikten derhal ve topyekûn arınması gerektiğini düşünen “doktorlar” bu cahile nasıl bir tedavi uygulasalar, onu düşünmeye başladılar. Bu kısa aralıkta ben sordum:

“Niye?”

“Çünkü o zaman aslında,” dedi artık bana bakarak, “çünkü öyle olursa çıkar ortaya kimsenin saf olmadığı. Çok karışık olduğumuz çıkar. O zaman ırkçılık filan da kalmaz.”

Sonunda kendini dinletmeye başlamanın rahat nefesiyle devam etti:

“Bak şimdi mesela ben Türk’üm. Ama annem tarafı Kürt’tür. Babam tarafın... İşte oraya gelince karışıyor. Çünkü babamın hiç akrabası yok. Erzurum’dan geldiğini söylerdi ama... Hiç akrabası yok, anladın mı abla?”

Ben anladım. Siz?

“Ondan yani ben düşünüyorum babam Ermeni olabilir. Ondan diyorum ki işte, herkes araştırılsa herkesin Ermeni, Kürt ya da ne bileyim başka bir şey olduğu ortaya çıkabilir.”

“Bunun ne önemi var?” diyor “doktorlardan” biri, masanın üzerine bırakılan “ırkçılığı” tedavi amacıyla. “Yani insan merak ediyor. Hem de insanın ihtiyacı var bilmeye,” diyor garson. Ekliyor:

“Bir de abi... Lazım oluyor işte.”

Niye? Niye insanlara lazımdır bu hakikaten?

* * *

Dünya kocaman bir hikâyedir. O hikâyenin neresine düşer senin varlığın, herhalde bu meraktır insanı geçmişe baktıran. Ve geçmişte, ekseriyetle, korkunç sırlar vardır, hep kan.

“Babam hiç anlatmazdı aslında. Ama büyük amcalar filan anlatırdı. Bizim köyde olmamış. Ama Kürt köylerinde filan, Ermeni çocukları doldurup sepetlere suya atmışlar. Kadınların güzel olanlarını almışlar. Adamların topraklarının üzerine oturmuşlar. Bizim köyde yapmamışlar tabii, yan köyde olmuş yani. İşlerine yarayacak adamları, sanatı olanları kenara ayırmışlar. Bizim köyde de vardı mesela ayakkabı tamircisi bir tane. Yani şimdi bu insanlar Aleviyim, Kürt’üm, Türk’üm demiş yaşamak için. Ondan söylüyorum yani, Türkiye’de bence çoğu insanın kökünde başka şeyler var. Araştırmak lazım.”

Anlattıklarının hep başka köyle ilgili olması ama her nasılsa ayakkabı tamircisinin kendi köylerinde ortaya çıkması, bu tuhaf çelişki, onu hiç şaşırtmıyor. Bir çelişki gibi bile gelmiyor ona belli ki. Çünkü dedim ya, dünya büyük bir hikâyeye. Size anlatılmış bir hikâyeye. Bir dua gibi ezberliyoruz onu hepimiz. Tıpkı anlamadan okuduğumuz dualar gibi, ayıklamadan...

Çünkü... Bilirsiniz duaları değiştirenleri ne yaparlar. Bütün dualardan mahrum bırakılır ölüleri... Belki ölülerin canını acıtmaz bu ama geride kalanlar anlar öte tarafa tek başına gideceklerini. Dünya böyle korkutur insanı; duaları, hikâyeleri değiştirirse yalnız öleceğini belleterek.

Bu yüzden hep “yan köy”de olması gerekir kötülüklerin, kan hep yan köyde akar, suçlar oraya aittir, acı ve vahşet. Çünkü bizim köyde olduğunu söylerse biri... Hikâyeye değişir ve...

Hrant ölür.

* * *

Oxford'dakine yağmur denmez. Daha çok sanki asabi su damlacıkları havada asılı duruyor da yürürken siz onlara çarpıyormuşsunuz gibi. Delikanlı gibi yağmıyor yani, ne başladığı belli ne bittiği. Günlerdir o yağmurun camda yol yol akan, hatta mecalsizlikten akamayıp cama yapışıp kalan damlacıklarına bakıyorum, insanlar bu yüzden buraya okuyup yazmaya geliyor, diye düşünüyorum. Yağmurun bile kıpırdamadığı bir yer burası. O kadar ki arabaların yayalara yol vermesine bile sinirleniyor insan. Tuhaf bir matematikle işleyen İstanbul trafiğini özlüyorum; arabalarla insanların harman olduğu cadeler. Arabalarla insanların birbirine manasızca güvenmesinde insanca bir şey var gibi geliyor şimdi düşününce. Böyle ölümcül bir şeyi bile özlüyor insan ülkesinden uzakta olunca. Niye peki?

İnsan ülkesini, insanlar ülkelerini niye özler? Başka bir yerde yabancı olmaktan yorulduğu için mi? Yoksa insanları ülkelerine bağlayan başka bir şey var mı tam bilemediğimiz? Kederli, mecburi bir sevmek mi bu, niye, neyi peki?

Toprak, her seferinde, seveceğine hiç söz vermeden bizi geri çağırıp duran sevgili. Niye her seferinde kalbimizi onu ezip toprak edecek, yakıp kül edecek Anadolu'ya geri veririz? Biz bu toprağın insanlarını, neden hep çok dövülmüş çocukları sever gibi severiz?

Bizim sevgimizi ayıran nedir, bu ülke için öleceğini söyleyen, ölmeyenleri de öldüreceğini söyleyen çocuklardan?

Ülkeyi sevmekle milliyetçiliği ayıran nedir? Bir insan ülkesini nasıl sevmeli?

Eğer onlar ölecek kadar seviyorlarsa ülkelerini, bizi ne ayırıyor onlardan?

Onlar başka bir hikâye biliyorlar çünkü, biz başka. Onların bildiği hikâye, ülkeyi sevmenin ölmek ve öldürmek demek olduğunu yazıyor.

Hikâyeleri ayrılınca insanların, etleri de kesilir birbirinden. En keskin bıçaktan bile daha keskin yarar insanları hikâyeler. Bütün yeryüzünde insanlar birbirlerini aslında en çok hikâyeler için öldürürler.

Hikâye, toprağın hikâyesidir. Evvelin ve ahirin, kanla karılan toprağın, kanlı toprakla karılan insanın hikâyesi. Buğdaylar gibi çoğalan, buğdaylar gibi biçilen, hep aynı hikâye ile biçilen insanların hikâyesi. Belki de gerçeği bir tek bu toprağı bin yıllardır boydan boya geçen kuşlar biliyor. Hakikat bir tek kuşların gözlerinde birikiyor. Bize sadece birbirimizi öldürmeye yarayan hikâyeleri ezberletiyorlar. O yüzden, bu toprağın başına kan revan hikâyeler geldiğinde sakın sorma, “Daha kaç kurban gerek?” diye. Sakın sorma, “Daha kaç kişi ölmeli?” sorusunu. Çünkü ezberlediğimiz bir hikâye var ve bu hikâye kana doymuyor.

Bu yüzden yeniden kurulmalı hikâye. Bu ülkeyi sevmek yeniden tanımlanmalı. Yapmazsak bunları, kırılacak, kırılıp duracak çocuklar. Hep kan nehirleri çatlayacak toprakta. Ezberlediğimiz hikâyeler insanları yenecek.

Hikâyeleri insanlar yazar. Ama sonra hikâyeler dönüp insanları yazar yeniden. Hikâyenin dışında kalanları öyle bir unutuş unutursun ki, unuttuğunu bile hatırlama izin vermez hikâye. Tıpkı çok küçükken yaptığını anlattıkları, onlar anlattıkça senin de hatırladığını sandı-

ğın çocukluk hikâyelerine benzer matematiği. Olmamış şeyleri de hatırlarsın bazen. Hikâye o kadar güçlüdür.

Tıpkı çok çocukken ezberlediğin dualar gibidir, doğuştan bildiğini sanırsın. Bu yüzden işte o hikâyenin başka türlü anlatılabileceği aklına bile gelmez. O kadar etine işler ki anlatılanlar, sana bunun doğru olmayabileceğini söylediğinde biri, etine dokunur bu.

Annen yalan mı söyledi sana? Baban seni aldattı mı? Böyle bir şeydir hikâye, seni bağlar hikâyeyi ezberleyen diğerleriyle. Seni, kim olduğuna bağlar. Hikâyeye ihanet edersen her şeye ihanet edersin.

Sen artık hikâyenin kendisisin. Artık soru soran seni sormuş olur. Etine saldırdığını sanırsın. Hikâye değiştirilirse, yeni hikâyede seni anlatmazlar diye korkarsın. Öyle sarsar insanı, bildiğin hikâyelerin bozulması. Korkutur. Ve insanlar ancak birbirlerinden korktuğunda birbirini öldürür...

Peki bir insanı öldürülmesini gerektirecek kadar korkunç yapan nedir?

Hikâyelerin en çok korktuğu insan kimdir?

* * *

Karşıma oturdu. Galiba gecenin sonunun böyle olacağını biliyorduk. Konunun yavaş yavaş açılacağını, sonra hızla konuşmaya dalınacağını, en sonunda da...

Oturur oturmaz konuşmaya başladı. Anlatacaklarının yükü altında sesi yıkılanların muhakkak hakikatlidir

hikâyeleri. Sözcüklerinin en münasebetsiz hecelerinde bir sızıyla duraklıyordu gırtlığı. Gülüyorduk oysa. Ermeni röportajlarında başıma gelen asabi olayları anlatıyordum, gülüyorduk. Ama bal gibi de biliyorduk ağlayacağımızı. Çünkü rakı içiyor ve ülkemizden bahsediyorduk. O kendini anlatıyordu, benim hiç bilmediğim kendi hikâyesini. Etinde ilikler açılıp ülkeye ilikleniyordu durmadan ama bize anlatılan hikâyelerle bir türlü tutmuyordu onun ilikleri. Sık sık cam kırığı doluyordu ağzının içi.

Onun hikâyesinden ölümler geçiyordu çünkü; öksüz çocuklar yürüyordu içinde. Ne zaman sesi titrese, anlıyorduk, o çocuklardan biri değdi kalbine.

Öfkeli miydi? Yok. Kızgın mı? Tam olarak değil. Dertleşiyordu sadece. Bin yıllık dertlerin, derin derin dertleşmesiyle. Toprak konuşuyordu o konuştuğunda, bin yıllık kuşların gözlerinde biriken anlatıyordu. “Neler yaşadık hep birlikte,” der gibiydi. “Bu dert, bu toprak kadar bizim, hepimizin.”

Ne çok sevdiğini, nasıl sevdiğini anlatıyordu bu ülkeyi. Hep bu insanların yanında duracağını söylüyordu. Yine de ve hep bu insanların... Kederli bir mecburiyetle.

“İsmail!” dedim ben.

“Kim İsmail?” dedi.

“Kimsesizler yurdundan İsmail. Hep arka sırada otururdu ilkokuldayken. Niye bilmem, hep gidip yanına otururdum. Öğretmen tutup beni her seferinde ön sıraya alırdı, temiz, pak, çalışkan, sevilen çocukların yanına. Bozulurdum.”

Kalbin merkezine yolculuk başlatırsa biri, sen de inip kendininkine oradan bir hikâye bulup çıkarırsın yer-

yüzüne. Hızla yukarı çıkınca vurgun yeme korkusu yoktur; çünkü iki kişisinizdir.

“Ama biliyorsun işte,” dedim, “insanlar İsmail’in hikâyesini dinlemek istemiyor. Ya da İsmail’den bahsetsen bile gelip ön sırada oturmanı istiyorlar. İsmail’in yanına oturanlara İsmail’e davrandığı gibi davranıyor dünya. Dinlemiyor. Anlıyor musun?”

Anlamaz mı? Rakı tokuşturduk sessizce.

“İşte bu yüzden zaten söyleyip duruyorum. Sen bir kitap yazmalısın,” dedi, “Ermenilerle ilgili.”

Tam olarak, “Git başımdan,” dedim, “ben kitap filan yazmam. Başımı belaya sokma benim.”

“Korkuyor musun?” dedi.

“Ondan değil... Ön sıralarda oturup İsmail’den bahsedener o kadar çok ki onlardan biri olmak istemiyorum. Ermeni meselesi öyle bir entelektüel endüstri ki bulaşmak istemiyorum. Dinlemezler zaten beni, biliyorsun.”

“Sen dinletirsin,” dedi.

“Bırak peşimi kardeşim,” dedim, gülerek.

“Yok,” dedi, “ben seni ikna ederim. Haftaya çarşamba bana uğrasana.”

Hrant öldürüldü.

Çarşambaya dört gün vardı.

* * *

Oxford’un yağmuru pek sinsi. Ama her yağmurdan sonra, nereden çıkıyor bilmiyorum, çok geç saatte bir gece kuşu peydahlanıyor. Bütün gece tek başına ötüyor. Dinleyecek kimse yokken. “Muhakkak birileri vardır,” diye düşünüyor herhalde. İnsanın içine işliyor ötüşü. Kor-

kunç bir şey var bu ötüşte. Çok korkunç; çünkü sorular soruyorsun kendine.

Bazılarımızı diğerleri için korkutucu yapan da bu. İçimize işliyor onların sözleri. Düşmanların gürültüsü gibi değil, şerbetli olamıyorsun onların içine sızmasına. Ezberlediğin hikâyenin ortasında şefkatli bir su çatlağı açıyor söyledikleri.

Anlıyorsun, yıkmak istemiyor, suçlamıyor da seni bu ses. Öylece dertleşiyor seninle, bekliyor ki paylaş onun içinin acısını, geceyi. Aynı senin gibi o da, sesi yıkılıyor anlatacaklarının altında. Korkutucu olan bu işte. Ezberlediğimiz hikâyeler için pek korkunçtur böyleleri. Çünkü sana hesap sormaz, gece kuşu gibi öterek zarafetle kendine sormanı sağlar soruları, beraber sorar seninle kendine.

O yüzden işte, bir gece Oxford'da, mavi önlüklü garsona, "Çünkü o zaman aslında," dediğinde, "çünkü kim-senin saf olmadığı, çok karışık olduğumuz çıkar ortaya. O zaman ırkçılık filan da kalmaz," dediğinde dedim ki ben de:

"İşte bu yüzden öldürüldü Hrant. Sen böyle şeyler düşünmeye başladığın için. Sorular sorduğun için kendine."

Ben bu kitabı niye yazıyorum peki?

Hrant başıma böyle bir dert bırakıp gittiği için ve bir de İsmail yüzünden. Öncelikle onun için.

Bir de...

Ülkemi sevmeyi yeniden tarif etmek istediğim için. Ülkemi bütün gerçekleriyle birlikte sevebilmeyi istediğimden. Bu mümkün olduğu için. Beraber en beter hakikatin yükünü omuzlayabileceğimizi bildiğimden. Çünkü... Çünkü garsonun dediği gibi, "lazım oluyor işte."

Lazım oluyor insana ülke.

Ülkesiz insanlar, ülkesizliklerinin içlerinde yarattığı boşluğa hep bir tutku mu yerleştirmek zorundalar? Hepimiz bir yere mi ait olmak zorundayız? Bir tutkuya?

Ülkesizliğin ülkesinin sınırları hep niye gerçek bir ülkeden daha büyüktür? Ülkesizlerin ülkesi niye hep en güzelidir?

...

Hiç görmedikleri bir ülkeden nasıl ağlayarak söz edebilirler?

'Ağrı'nın Derinliği, Ece Temelkuran'ın, Türk ve Ermeni toplumlarının içine işlemiş ağrılı geçmişlerine yaklaşma çabası. Birbirimizin ağrısını dindirebileceğimiz bir dostluğu kurma umudu... Buranın en yüksek dağının; oranın geçmişindeki en derin izlerini anılar, konuşmalar, yüzleşmeler ve ziyaretlerle anlama ve anlatma isteği...

Edebiyatçı kimliğiyle gazeteciliği iç içe geçmiş olan Ece Temelkuran'ın bu iki disiplin arasında geçişlerle kurduğu ve Hrant Dink "yaz" dediğinde yazacağını aklına bile getirmezken daha sonra ona adadığı *'Ağrı'nın Derinliği*, başkasının tarihine bakmanın kendi tarihini yeniden kurmak için de ne kadar gerekli olduğunu anlatıyor.

